

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДЛЯ РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE
DEVELOPMENT OF TEACHERS' CIVIC COMPETENCE FOR
WORKING IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД / Bibliographical Review
Частина 1 / Part 1

Національна академія
педагогічних наук України

National Academy of Educational
Sciences of Ukraine

Державна науково-
педагогічна
бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського

V.Sukhomlynsky State
Scientific and Educational
Library of Ukraine

Серія
«Наукові дослідження відділу
наукового інформаційно-
аналітичного супроводу
освіти ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського»

Series
«Scientific Research of the
Department of Scientific
Information and Analytical Support
of Education of the
V.Sukhomlynsky SSEL of Ukraine»

Київ, 2025
Kyiv, 2025

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
V.Sukhomlynsky State Scientific and Educational Library of Ukraine

ВІДДІЛ НАУКОВОГО ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО
СУПРОВОДУ ОСВІТИ
Department of Scientific Information and
Analytical Support of Education

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД
РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДЛЯ
РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE
DEVELOPMENT OF TEACHERS' CIVIC COMPETENCE FOR WORKING IN
AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД
Bibliographical Review

Частина 1
Part 1

Київ – 2025
Kyiv – 2025

Упорядник:

Рашидова С.С., кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

Рецензент:

Кузьменко О.Г., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Літературний редактор:

Василенко Н. М., провідний редактор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі: бібліографічний огляд (част. 1) / упоряд. С. С. Рашидова. *Віртуальний читальний зал освітянина. Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект)*; ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; НАПН України, 2025. 23 с.

Бібліографічний огляд підготовлено в межах виконання завдань прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» як поточний результат роботи відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, спрямований на реалізацію Концепції громадянської освіти в Україні на 2024–2030 рр. Присвячено узагальненню й упорядкуванню наукових здобутків з питань розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Адресовано науковим, науково-педагогічним, бібліотечним працівникам, освітянам, здобувачам освіти, працівникам інформаційних та аналітичних служб, всім тим, хто здійснює підготовку й перепідготовку педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Розвиток громадянської компетентності педагога: теоретико-методологічні засади	6
2. Підготовка педагогів для роботи в інклюзивному середовищі як розвиток їх професійної і громадянської компетентностей: теорія і практика	12
3. Розвиток громадянської компетентності здобувачів освіти (інклюзивної освіти) як показник громадянської компетентності педагога: теоретичні та методичні засади	18

Передмова

Можемо констатувати, що проблема розвитку або формування громадянської компетентності педагогів для роботи безпосередньо в інклюзивному освітньому середовищі є практично не дослідженою. Зазначимо, що найбільшу увагу приділено питанню розвитку й формування громадянської компетентності у дошкільнят, учнів різних вікових груп, здобувачів вищої освіти, педагогів. Водночас малодослідженим залишається питання формування громадянської компетентності у осіб з особливими освітніми потребами (одиночні праці) і практично не вивченим є питання формування громадянської компетентності педагогів, що готуються до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Тож метою цього електронного ресурсу є спроба віднайти, узагальнити й упорядкувати нечисленні наукові праці із зазначеної тематики та надати певного спрямування й орієнтуру для подальших досліджень у цьому напрямі. З огляду на зазначену проблему висвітлено альтернативне авторське бачення інформаційно-аналітичного супроводу розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Заявлена наукова проблема, зважаючи на проаналізовані праці, ґрунтується на компетентнісному, діяльнісному, особистісному, середовищному, інклюзивному, екологічному, контекстному, міждисциплінарному підходах.

Приміряючи й проживаючи основні соціальні ролі, серед яких і роль громадянина, людина набуває соціального досвіду і транслює його у світ. Виклики сучасного життя в Україні оголюють актуальність формування справжнього громадянина та розвитку громадянської компетентності. Саме педагог покликаний розвивати й формувати громадянську компетентність у здобувачів освіти. Нині на часі проблема розвитку громадянської компетентності й насамперед педагога, у тому числі педагога інклюзивного освітнього середовища.

Авторські ідеї полягають у тому, що, по-перше, інклюзивна компетентність ґрунтується на громадянській компетентності, по-друге, громадянська компетентність викладача є умовою для розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, а громадянська компетентність здобувачів освіти (у тому числі й осіб з особливими освітніми потребами) є показником громадянської компетентності педагога.

Сподіваємось, що запропонований бібліографічний огляд надасть поштовх і вектор для нових наукових досліджень і методичних розробок щодо розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Preliminary

We can state that, unfortunately, there are practically no scientific works dedicated to the study of the development or formation of civic competence among educators for work directly in an inclusive educational environment. It should be noted that the issue of developing and forming civic competence in preschoolers, students of various age groups, higher education seekers, and educators is sufficiently researched, while the issue of forming civic competence in individuals with special educational needs (a few works) and the formation of civic competence among educators preparing to work in an inclusive educational environment remains poorly researched. Therefore, the purpose of this electronic resource is to attempt to find, summarize, and organize the few scientific works on this topic and provide some direction, a guideline for further research in this area. Considering the mentioned problem, an alternative authorial vision of the informational and analytical support for the development of civic competence among educators for work in an inclusive educational environment is presented here. The stated scientific problem, based on the analyzed works, is based on competency-based, activity-based, personal, environmental, inclusive, ecological, contextual and interdisciplinary approaches.

By trying on and living out the main social roles, including the role of a citizen, a person acquires and transmits this social experience to the world. The challenges of modern life in Ukraine highlight the relevance of forming a true citizen and developing civic competence. It is the educator who is called to develop and form civic competence in learners. Thus, the issue of developing civic competence, primarily of the educator, including the educator in an inclusive educational environment, is timely.

The author's ideas are that, firstly, inclusive competence is based on civic competence; secondly, the civic competence of the teacher is a condition for the development of civic competence in learners, and the civic competence of learners (including, first and foremost, individuals with special educational needs) is an indicator of the civic competence of the educator.

We hope that this bibliographic review will provide an impetus and direction for new scientific research and methodological developments regarding the development of civic competence among future educators for work in an inclusive educational environment.

1. РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

1. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с. <https://ispp.org.ua/2022/11/03/monografiya-gromadyanska-kompetentnist-socialni-ochikuvannya-i-realiii-zhadan-i-v/> (дата звернення: 22.02.2025).

У монографії презентовано соціально-психологічну концепцію розвитку громадянської компетентності, подано її структуру, визначено показники та індикатори для оцінювання рівня сформованості. Як методологічний розглянуто *середовищний підхід* до розвитку громадянської компетентності та представлено модель детермінації розвитку громадянської компетентності у педагогів. За результатами емпіричного дослідження визначено дефіцитарні компетентності майбутніх педагогів, проаналізовано особливості впливів соціального середовища на розвиток їх громадянської компетентності. Надано алгоритм проєктування середовища, сприятливого для розвитку громадянських компетентностей.

Наголошено, що монографія адресована викладачам закладів вищої освіти, студентам, науковцям-психологам, фахівцям у галузі освіти – учителям, практичним психологам, представникам громадських організацій просвітницького спрямування.

Зуважено, що представлена робота як методологічне підґрунтя може бути корисною для формування громадянських компетентностей педагогів, що планують працювати в інклюзивному середовищі, в інклюзивній освіті. Зазначено, що інклюзивне середовище само по собі є сприятливим для вдосконалення громадянської компетентності педагога.

2. Савченко С. В., Олексенко С. В. Громадянська компетентність як важлива складова фахового зростання сучасного вчителя. *SWorldJournal*. Part 3(21-03). С.65-72. <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-012> (дата звернення: 18.02.2025)

Розглянуто громадянську компетентність сучасного педагога як складне інтегративне утворення в структурі особистості фахівця і як складник його

загальної культури та професійної компетентності, а також як вияв його громадянської культури та зрілості. Тож формування громадянської компетентності педагогів подано як складник їх професійного та особистісного зростання, від чого безпосередньо залежить становлення громадянського суспільства.

Визначено можливості системи післядипломної освіти та освіти дорослих для розвитку й вдосконалення громадянської культури і відповідно громадянської компетентності вчителя з метою набуття готовності формувати громадянську компетентність в учнівській молоді. Зокрема, акцентовано на оновленій змістовій моделі курсів підвищення кваліфікації Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, що сприяє підвищенню рівня громадянської компетентності вчителів і реалізації *компетентнісного підходу* в системі післядипломної освіти.

3. Швидун В., Швидун Л. Підготовка педагогів до розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти під час підвищення кваліфікації. *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*. №1. 2024. С. 136-141. <https://journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou/article/view/234> (дата звернення: 22.02.2025)

У статті розглянуто питання підготовки педагогів до формування та розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти в контексті модернізації системи освіти України та реалізації основних положень нормативних документів Міністерства освіти і науки України. Як методологічний розглянуто *компетентнісний підхід*. З цією метою здійснено порівняльний аналіз ключових компетентностей, визначених на території ЄС («Рамкова програма оновлених ключових компетентностей для навчання упродовж життя») та в Україні («Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи»). Звернуто увагу на схожість переліку компетентностей в ЄС та Україні, зокрема щодо формування й розвитку у здобувачів освіти «соціальної та громадянської компетентності». На основі

компетентнісного підходу актуалізовано громадянську компетентність і необхідність її розвитку у педагогів і здобувачів освіти.

Проаналізовано підходи вчених до трактування поняття «громадянська компетентність». Акцентовано на необхідності підготовки педагогів до формування й розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти в підвищенні кваліфікації педагогічних працівників, у зв'язку з чим визначено пріоритетні види діяльності. Наголошено на доцільності розвитку у здобувачів освіти громадянських якостей в аудиторний і позааудиторний час.

4. Швидун Л. Т., Іващенко О. В. Формування громадянської компетентності майбутніх педагогів в умовах сучасних українських реалій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2024, №94. С.123-129. <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.94.22>

Проаналізовано проблему формування та розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів в умовах сучасних українських реалій. Звернуто увагу на достатню розробленість теми дослідження та її обґрунтованість як існуючої джерельної бази (науково-теоретичної і методичної), так і нормативно-правової. На основі аналізу наукової літератури закордонних та українських авторів, а також нормативних документів констатовано, що громадянська компетентність є важливим складником професійної компетентності педагога Нової української школи, а *компетентнісний підхід* є базовим методологічним підходом в освіті.

Увагу сфокусовано на висвітленні теоретичних засад феномену громадянської компетентності, з'ясуванні чинників, що сповільнюють або прискорюють процес становлення й розвитку громадянської компетентності майбутнього педагога. Наголошено, що саме освіта сприяє активізації процесів формування й розвитку громадянської компетентності за умов відповідності сучасним запитам і насамперед за рахунок випередження цих запитів.

5. Цихмейструк О. Розвиток громадянської компетентності майбутніх вчителів початкової школи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 49, т. 2, 2022. С.203-215. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-33>

Йдеться про розвиток громадянської компетентності майбутніх вчителів початкової школи, з одного боку, як особистісне утворення, з іншого, – як необхідний складник і умова професійної компетентності педагога. Розкрито поняття «громадянська компетентність», «громадянська компетентність вчителя початкової школи», «формування громадянської компетентності». Досліджено умови формування громадянської компетентності в процесі фахової підготовки майбутніх учителів. Визначено компоненти громадянської компетентності та метод контент-аналізу, за допомогою якого виявляється ефективність цих компонентів у процесі розвитку громадянської компетентності. Детально проаналізовано компоненти громадянської компетентності з огляду на знання і норми громадянськості, педагогічну готовність до впровадження громадянської освіти й виховання в практику початкової школи, громадянську позицію, громадянські цінності, особистісні якості, що сприяють вияву громадянської компетентності в професійній і соціальній діяльності. Наголошено на важливості комунікативної культури, рівня розвитку громадянської культури, відповідальності, громадянської зрілості, критичного мислення, демократичного стилю спілкування й управління.

Розглянуто впровадження елементів громадянської освіти в змістове наповнення підручників «Я досліджую світ» до громадянської освіти. Автор доводить, що від сформованості громадянської компетентності вчителя залежить і його педагогічний професіоналізм, і його професіоналізм у формуванні громадянської компетентності учнів.

6. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. *Вісник післядипломної освіти*. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 8(37). С. 74-88. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-8\(37\)-74-88](https://doi.org/10.32405/2218-7650-8(37)-74-88)

Наголошено, що одним із завдань сучасної освіти й виховання є створення умов для формування людини-громадянина з найкращими особистісними

(зокрема, освіченість, творчість, висока моральність, професійна компетентність, потреба в самовдосконаленні) і громадянськими якостями (громадянська зрілість, патріотизм, соціальна активність відповідальність, повага до прав людини, до інших культур тощо).

Здійснено аналіз та порівняння сучасного стану досліджуваної проблеми; проведено контент-аналіз нормативно-правової бази; проаналізовано й впорядковано термінологічно-понятійний апарат на основі законодавчо-нормативної бази; наведено корисні джерела з тематики, що розглядається; визначено основні стратегічні напрями і завдання громадянської освіти. Зазначено, що зміст громадянської освіти забезпечує формування громадянської компетентності особистості. Виокремлено складники громадянської компетентності; визначено основні вимоги, комплекс завдань і складники формування громадянської компетентності педагога Нової української школи.

7. Ратушняк Н. Громадянська компетентність педагога в системі післядипломної педагогічної освіти. *Педагогічні науки та освіта*: зб. наук. праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Вип. XL–XLI. 2022 р. С. 85-90. https://znayshov.com/News/Details/pedahohichni_nauky_ta_osvita_vypusk_xl_xli (дата звернення: 22.02.2025)

У статті досліджено нормативно-правові засади громадянської компетентності педагога, через аналіз наукових джерел розкрито поняття «громадянська компетентність». Наголошено на необхідності формування й розвитку у громадян України громадянських компетентностей, «спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї та за життя територіальної громади...».

Громадянську компетентність педагога розглянуто через характеристику особистісних і громадянських якостей, як сукупність мотиваційного, когнітивного й діяльнісного компонентів на засадах і цінностях демократичного

суспільства. Як приклад наведено досвід роботи з питання формування громадянської компетентності педагога в системі післядипломної педагогічної освіти Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

8. Китиченко Т.С., Китиченко С.О. Розвиток громадянської та соціальної компетентності педагога Нової української школи. *Джерело педагогічних інновацій. Цінності Нової української школи*. 2022. Вип. 2(38). С. 19-23. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5217ae6b-0060-4ee9ab55902d2711e927/content> (дата звернення: 20.02.2025).

Метою статті є визначення основних акцентів щодо розвитку громадянської та соціальної компетентностей педагога Нової української школи на основі аналізу українського законодавства та практик вивчення ключових компетентностей для навчання упродовж життя.

У межах виконаних завдань досліджено нормативно-правові основи розвитку громадянської компетентності педагога, спираючись на які, автори розкривають поняття «соціальна компетентність» і «громадянська компетентність», наводять перелік основних громадянських компетентностей, а також перелік основних вимог до формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. Як інформаційний супровід з розвитку громадянської та соціальної компетентностей наведено деякі ресурси.

2. ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДЛЯ РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК РОЗВИТОК ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

9. Сбруєва А. А. Університет як інклюзивна академічна громада: європейський та український досвід трансформації підготовки PhD. *Теорії та технології інноваційного розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя в контексті концепції «Нова українська школа»: монографія* / за заг. ред. А. А. Сбруєвої. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 492 с. С. 421-442. <https://repository.sspu.edu.ua/items/e92f06da-d1f9-4ca1-8bf0-73befb2638ce> (дата звернення: 20.02.2025).

У розділі монографії досліджено процес трансформації університетів в інклюзивні академічні громади як важливий аспект реформування докторської підготовки (PhD) в країнах Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) та в Україні відповідно до вимог Болонського процесу. Аналізуючи сучасні тенденції вищої освіти, автор обґрунтовує необхідність створення відкритого освітнього простору, що забезпечує рівні можливості для всіх здобувачів освіти, незалежно від їх соціального статусу, економічного становища чи фізичних особливостей. Особливу увагу приділено соціальному виміру PhD-підготовки, що передбачає рівноправність, академічну мобільність, фінансову підтримку та професійну інтеграцію аспірантів у наукове й суспільне життя.

Автор розглядає університет не лише як освітній заклад, а як простір соціальної взаємодії та демократичної участі, що сприяє формуванню громадянської відповідальності, активної дослідницької та соціальної позиції молодих науковців. У цьому контексті розглянуто такі аспекти: рівний доступ до освіти для всіх соціальних груп, зокрема представників меншин, осіб з інвалідністю, студентів із малозабезпечених сімей, біженців і мігрантів; підтримка академічної свободи та студентського самоврядування як важливих елементів демократизації університетів; міжкультурний діалог та інтернаціоналізація освіти, що сприяє розвитку толерантності, полікультурності та взаємоповазі в студентському середовищі; формування соціальної відповідальності претендентів через залучення до волонтерських ініціатив,

громадських проєктів і наукових досліджень, спрямованих на розв'язання суспільно значущих проблем.

Окреслено основні завдання університетів у процесі їх трансформації: інтеграція PhD-програми в університет, створення сприятливого освітнього середовища, розвиток партнерства з державними й бізнес-структурами та забезпечення академічної доброчесності й соціальної підтримки аспірантів.

У висновках наголошено, що побудова інклюзивної академічної громади сприяє не лише підвищенню якості PhD-освіти, а й формуванню конкурентоспроможних молодих науковців, здатних ефективно працювати як в академічному, так і в інших сферах суспільства.

10. Козібрда Л. В. Особливості підготовки вчителів до роботи в інклюзивному середовищі. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VIII (38), 1.: 230, 2020. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-230VIII38-13>

У статті проаналізовано *теоретико-методологічні засади* підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти. Окреслено проблеми та умови формування професійної компетентності майбутнього педагога до роботи в інклюзивному шкільному середовищі. Наголошено, що в сучасних умовах реформування освітньої галузі інклюзивна компетентність майбутнього педагога є невід'ємним складником освітнього інклюзивного простору. Зазначено, що важливою умовою підготовки майбутнього педагога є комплекс спеціальних психолого-педагогічних, фізіологічних знань, умінь та навичок, навчальних стратегій і сучасних освітніх технологій, які уможливають ефективно впровадження інклюзивних ідей і практик у шкільне середовище. Особливу увагу звернуто на *інтегрований, міждисциплінарний підхід* до формування інклюзивної компетентності майбутніх вчителів. Водночас акцентовано, що від готовності вчителя до роботи в інклюзивній школі та від його інклюзивної компетентності залежить позитивна динаміка соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Проаналізовано основні компетенції в структурі інклюзивної компетентності та функції педагога в умовах інклюзивного освітнього середовища. З'ясовано, що в умовах інклюзивної школи функції педагога значно розширюються та набувають більш інтегративного характеру і глибшого змісту.

Наголошено, що *для успішної реалізації інклюзивної освіти важливо проводити просвітницьку, роз'яснювальну роботу з місцевою спільнотою. На цьому шляху постає потреба в скоординованих діях педагогів, органів місцевої влади, різних громадських і спеціальних організацій, а залучення педагогів і студентів до роботи громадських організацій сприятиме удосконаленню інклюзивної компетентності, створенню інклюзивного мікроклімату в суспільстві, що пропагує рівність і толерантність між усіма членами громади, захищає права і свободи кожної особи з особливими потребами. Автор не називає це громадянською компетентністю, разом із тим така робота демонструє можливості набуття і вияву саме громадянської компетентності в дії та необхідність її розвитку в структурі професійно-педагогічної та інклюзивної компетентності.*

11. Волошина О., Дмітренко Н. Педагогічний аспект підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* Вип.1(13), 2017. С. 81-89. <https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/82> (дата звернення: 22.02.2025).

У статті актуалізовано проблему підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти. На основі українського і зарубіжного досвіду висвітлено педагогічні умови й особливості ефективної реалізації такої підготовки. Визначено якісні характеристики та компетентності педагогів, що найбільше впливають на успішність роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, проаналізовано компоненти сформованості інклюзивної компетентності в освіті (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний). Схарактеризовано теоретико-методологічну основу підготовки майбутнього вчителя до роботи в умовах інклюзії, виокремлено *компетентнісний підхід як концептуальний орієнтир*

розвитку сучасної освіти. З позиції *теорії контекстного навчання* розглянуто проблемні зони традиційної підготовки майбутнього вчителя. Розкрито особливості *контекстної технології* формування інклюзивної готовності майбутніх вчителів як найбільш ефективної у навчанні, а також етапи технології контекстного навчання, зокрема інформаційно-орієнтований, квазіпрофесійний та діяльнісний.

12. Давидюк М. О. Практичні аспекти підготовки майбутнього педагога до роботи в інклюзивних класах. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* №67, 2023. С.112-120. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-67-112-120>

Розглянуто питання практичної підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. На основі розкриття понять «інклюзивна компетентність» і «готовність до роботи в інклюзивному освітньому середовищі» визначено додаткові професійні функції педагога (діагностична, корекційна, рефлексивна) в умовах освітньої інклюзії та компоненти (психологічний, методологічний, когнітивний, поведінковий, практично-реабілітаційний, методичний) процесу підготовки майбутнього вчителя до роботи в інклюзивних класах.

До методичних шляхів підготовки майбутніх вчителів віднесено співпрацю з інклюзивними закладами освіти, моделювання ситуацій квазіпрофесійної діяльності під час практичних і лабораторних занять у закладі освіти, виконання індивідуальних і групових творчих проєктів, залучення до участі в соціальному проєктуванні на рівні територіальних громад і освітніх інституцій (*формування громадянської компетентності в структурі інклюзивної - авт.*). Серед ефективних методів і прийомів визначено: метод занурення в професійне середовище, прийом практичної проблематизації теоретичного матеріалу, метод діагностичного спостереження, використання прийомів сторітелінгу, проєктну діяльність. Наголошено, що використання інтерактивних практико-орієнтованих форм навчання, моделювання ситуацій

кваліфікаційної діяльності (через ділові та рольові ігри, тренінги), спостереження за освітнім процесом в інклюзивному закладі освіти, активне залучення студентів у цей процес на етапі виробничих практик не тільки сприяють ефективній підготовці майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, а й мотивують їх до самоосвіти й самовдосконалення в професії.

13. Романишина Л., Бопко І., Лоїк Г. Шляхи вдосконалення підготовки майбутніх учителів до роботи в інклюзивному середовищі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 5(109). С.389-396. <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/39.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).

Актуалізовано питання впровадження інклюзивної освіти в Україні та удосконалення підготовки вчителів до роботи в інклюзивному середовищі. Наголошено на необхідності психологічного й педагогічного супроводу. Проаналізовано нормативно-правову базу інклюзивної освіти. Зазначено, що інклюзивне середовище сприяє *ліквідації соціального відчуження* між дітьми з різними показниками їх психічного й фізичного розвитку. Звернуто увагу на потребу в створенні спеціальних умов і суттєвих змін у системі інклюзивної освіти. Акцентовано, що Концепція модернізації сучасної освіти передбачає підготовку кваліфікованих, компетентних фахівців на рівні світових стандартів, *соціально й професійно* обізнаних, що стосується і педагогів з інклюзивної освіти.

Визначено, що інклюзивна освіта підпорядкована специфічним *принципам*, зокрема таким, як принцип безбар'єрності; принцип соціалізації; принцип рівності; принцип науковості; принцип співпраці; принцип просвітництва; принцип універсальності; принцип відповідальності.

До шляхів удосконалення інклюзивної освіти віднесено зміни в навчальних планах і програмах, які б передбачали питання інклюзивної освіти; створення інклюзивного освітнього середовища; розробку спеціальних методик навчання; розроблення спеціального навчально-методичного забезпечення; введення в інклюзивне середовище спеціальних, узгоджених із лікарями установок для фізичних вправ тощо.

14. Кальченко Л. В. Формування інклюзивної компетентності викладачів як чинник розвитку соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: тези доп. ІХ Всеукр. наук.-прак. конференції*. Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2016. С. 89 – 97. <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1931/Kalchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.02.2025).

Йдеться про те, що в процесі системних реформ сучасної вищої освіти в Україні та вироблення нових освітніх стандартів (на основі *компетентнісного підходу*) першочерговим завданням і стратегічною метою професійної освіти є формування інклюзивної компетентності у всіх педагогів/викладачів (соціальних педагогів) як складника їх професії.

У межах дослідження визначено поняття «компетентність», «компетенція», «інклюзивна компетентність викладача», схарактеризовано критерії і показники формування інклюзивної компетентності. Зазначено, що інклюзивна компетентність вчителя/соціального педагога є складником його професійної компетентності. Шлях оволодіння інклюзивною компетентністю є поетапним процесом зростання через формування ключових змістових компетентностей (мотиваційної, когнітивної, рефлексивної), без яких не можна досягти високого рівня найважливіших операційних компетентностей. Окреслено проблеми і труднощі на цьому шляху.

На думку автора, *інклюзивне освітнє середовище – це насамперед демократичне середовище, в якому прищеплюють повагу до всіх людей, незважаючи на їх несхожість, забезпечують становлення особистості дитини, цілісний розвиток її потенціалу, формування вміння й бажання вчитися (рівень шкільної освіти). Крім того, у такому середовищі закладається міцний фундамент не лише загальноосвітньої та трудової підготовки, необхідної для повноцінної участі в житті суспільства, а й вільного вибору професійної та особистісної, життєвої самореалізації особистості (перехід від рівня шкільної освіти на рівень вищої освіти). Підсумовано: щоб створювати інклюзивне середовище як демократичний простір, викладач має володіти громадянською компетентністю (авт.).*

3. РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ (ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ) ЯК ПОКАЗНИК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

15. Kondratska H. Development of social and civil competencies of high school students. *Young Scientist*. № 11 (75). 2019. С. 903-906. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_11%282%29__128 (дата звернення: 21.02.2025).

Стаття є теоретичним дослідженням, в якому визначено й обґрунтовано нормативно-правові засади формування соціально-громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. З'ясовано необхідність і значення соціально-громадянської компетентності для молодого покоління як громадян, так і фахівців. Розкрито принципи (соціалізації та громадянської позиції), підходи (культурологічний, індивідуальний, інтегрований, особистісний), шляхи й умови формування соціально-громадянської компетентності здобувачів вищої освіти (розвиток особистісних і професійних якостей, соціальна активність, набуття соціального досвіду; створення інтегрованого, дієвого освітнього середовища на основі нормативно-правових, культурологічних, економічно-політичних знань; громадянська і професійна компетентності педагога, що сприяють розвитку громадянської компетентності студентів). Наголошено на соціальній активності, громадянській позиції та світоглядних орієнтирах педагога, що уможливають формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

До критеріїв формування соціально-громадянської компетентності студентів ЗВО віднесено, зокрема такі, як адаптація до сучасних вимог освіти, стійка сформованість соціально-громадянської позиції, педагогічна практика (діяльнісний підхід), під час якої у взаємодії з учнями увсконалюються професійна і громадянська компетентність.

16. Шаров О.О. Громадянська компетентність особистості як педагогічний феномен. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 66. 2023. С. 202-205. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.42>

У статті розглянуто теоретичне дослідження феномену громадянської компетентності в педагогічному контексті, проблема формування в майбутніх фахівців громадянської компетентності. Розкрито сутність і зміст поняття

«громадянська компетентність» у педагогічному вимірі. Доведено, що громадянська компетентність здобувачів освіти набувається в процесі громадянського виховання. На основі аналізу наукових праць визначено громадянські якості й ознаки громадянськості (громадянські знання; громадянський обов'язок; виконання прав та обов'язків громадянина; почуття власної гідності, внутрішньої свободи, особистої відповідальності, гордості за країну). Наголошено на необхідності й актуальності формування громадянської компетентності (як інтегративного утворення) у студентської молоді, «без чого не відбудеться цивілізаційний поступ української держави, розвиток українського суспільства», та доцільності впровадження громадянознавчого змісту в освітній процес крізь призму виховного навчання, що зорієнтовано на розвиток самопізнання й самореалізацію студентської молоді, усвідомлення нею суспільних процесів і явищ, демократичних цінностей.

17. Начинова О. В., Шпаляренко Ю. А. Умови формування громадянської компетентності молодших школярів із сенсорними порушеннями. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 23, т. 2. С. 148-152. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvprurpp_2018_4_18 (дата звернення: 18.02.2025).

Це одна з небагатьох наукових статей, у якій порушено питання формування громадянської компетентності осіб з особливими освітніми потребами. У статті подано визначення поняття «громадянська компетентність учнів початкової школи» як інтегрального утворення. Розглянуто проблему формування громадянської компетентності молодших школярів із сенсорними порушеннями, проаналізовано умови формування цього феномену в межах спеціальних закладів освіти.

Зазначено, що важливою умовою ефективного процесу формування громадянської компетентності молодших школярів із сенсорними порушеннями є створення демократичного виховного середовища навчального закладу. Виокремлено основні принципи, на яких базується організація демократичного виховного середовища («пріоритет прав особистості; демократизація управління навчальним закладом та посилення його педагогічного потенціалу, залучення

батьків до співпраці, створення можливостей для широкої громадянської практики учнівської молоді в процесі прийняття рішення; перетворення навчального закладу у відкриту спільноту для місцевої громади та створення в ньому середовища конструктивного спілкування, діалогу учасників виховного процесу»). Друга умова процесу формування громадянської компетентності молодших школярів із сенсорними порушеннями полягає у використанні інтерактивних методів навчання (дослідницький метод, евристична бесіда, проблемний виклад матеріалу), завдань, що пов'язані з моделюванням і дослідженням реальних життєвих ситуацій у класі та за його межами. Третьою умовою визначено використання педагогами Рамки компетентностей як орієнтира для культури демократії в закладах спеціальної освіти. Наголошено, що учні зі спеціальними освітніми потребами мають ті самі права й фундаментальні свободи, що й інші учні, зокрема право на освіту. Ця умова забезпечує участь у демократичних процесах, міжкультурному діалозі, дає можливість для розкриття потенціалу дітей з особливими освітніми потребами.

18. Ніколенко Л.М. Проблема формування громадянської компетентності у дітей із затримкою психічного розвитку в інклюзивному середовищі. *Молодий вчений*. 2019. № 7(71). С. 268 – 271. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-54>

Автор статті порушує проблему формування громадянської компетентності у дітей із затримкою психічного розвитку в інклюзивному середовищі, що свідчить про її унікальність з огляду на недослідженість питання в науковому полі. Зазначено, що в закладах загальної середньої освіти, де реалізується інклюзивна форма навчання дітей із затримкою психічного розвитку, передусім увагу акцентовано на проблемах і організації навчання, а питання виховання залишаються поза увагою педагогів і науковців. Окреслено проблеми і труднощі на шляху формування громадянської компетентності учнів в інклюзивному освітньому середовищі. Наголошено на існуючій суперечності між потребою формування громадянської компетентності дітей із недостатньою увагою вчителів до створення сприятливого для цього виховного інклюзивного

середовища. Зауважено, що затримка психічного розвитку провокує різноманітні проблеми в комунікації та взаємодії, а відтак і в становленні особистості такої дитини як громадянина.

У межах теоретичного дослідження і в аспекті порушеної проблеми здійснено аналіз понять «компетентність» і «громадянська компетентність», обґрунтовано можливість формування громадянської компетентності у дітей із затримкою психічного розвитку з урахуванням їх індивідуальних особливостей, визначено особливості емоційно-вольової сфери таких дітей, які є найважливішими чинниками у виховній роботі, у тому числі щодо формування у них громадянської компетентності в умовах інклюзії. Зазначено, що сензитивним у формуванні громадянської компетентності у цієї категорії дітей в інклюзивному середовищі буде *екологічний підхід*, який дасть змогу дитині опанувати базові рівні громадянської компетентності і відчувати себе рівноправним членом соціуму, а педагогу – розкрити можливості дитини і на їх ґрунті допомогти соціалізуватися якомога повніше. ***Водночас у статті лише окреслено проблему, яка потребує наукового осмислення, методичного супроводу і практичної реалізації.***

19. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ: Видавництво Етна-1. 2008. 194 с. https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/TTG_main.pdf (дата звернення: 18.02.2025).

Методичний посібник для вчителя є унікальним виданням, підготовленим у межах проєкту «Громадянська освіта – Україна» (2005–2008), що здійснювався за фінансової підтримки Європейського Союзу в партнерстві з Міністерством освіти і науки України.

Посібник на основі громадянської компетентності вчителя створює необхідні методичні умови для формування й розвитку громадянської компетентності старшокласників. Унікальність його полягає в тому, що він є ресурсом з інноваційних методик громадянської освіти, адресований учителям, які викладають громадянську освіту як дисципліну, здійснюють завдання з

формування громадянської компетентності учнів засобами своїх предметів, реалізують **забезпечення інклюзивного підходу через викладання громадянської освіти.**

Отже, у посібнику відображено кращий український і європейський досвід з формування громадянської компетентності учнів старшої школи засобами різних предметів, позакласної роботи з громадянського виховання учнів, *інклюзивної освіти* та оцінювання навчальних досягнень школярів у процесі громадянської освіти.

Особливої уваги заслуговує розділ, присвячений **забезпеченню інклюзивного підходу та рівних прав і можливостей на основі викладання громадянської освіти.** У вступі автори наголошують, що "в умовах сьогодення громадянська освіта розглядається як основний засіб просування й запровадження нових цінностей і формування компетентностей, що визначаються вимогами сучасного життя". Одним із ключових завдань проєкту є забезпечення рівного доступу до громадянської освіти як навчального предмета для всіх учнів, які різняться за своїми потребами, здібностями, мовними, релігійними, етнічними, гендерними особливостями та місцем навчання. Разом з тим громадянська освіта як навчальний предмет закладає фундамент для формування в учнів розуміння й практичного втілення принципів соціальної справедливості та рівних прав і можливостей, виховання молоді особистості без упереджень і стереотипів.

20. Розвиваємо громадянські компетентності: другий клас / Банах О.В., Боярчук О.І., Кравчук Л.В., Мирошніченко Т.І. За ред. Н.М. Бібік, Н.З. Софій. Київ: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2019. www.ussf.kiev.ua (дата звернення: 18.02.2025).

Навчально-методичні матеріали з формування громадянської компетентності розроблено Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» у рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» для педагогів і батьків учнів другого класу. Програма фінансувалася Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснювалася в Україні. Навчально-методичні матеріали є додатковими

матеріалами до чинних навчальних програм для другого класу. Цей ресурс ознайомлює з авторським поглядом на конструювання освітнього процесу з акцентом на формування громадянської компетентності учнів Нової української школи.

Навчально-методичні матеріали містять 8 тем: «Зміни», «Способи пізнання», «Територія», «Спільнота», «Вартість і цінність», «Хочу, можу, треба», «Ідеї – винаходи – відкриття», «Рух і час». Кожна тема охоплює комплекс завдань і практичних вправ, інформаційних повідомлень, дискусійних і дослідницьких запитань проблемного характеру, кейси, матеріали для читання, завдання для роботи в групах та самостійної роботи, завдання для батьків, які супроводжуються малюнками, картками, медіаматеріалами тощо і *спрямовані на формування в дитини власної ідентичності, розуміння й готовності до змін, виховання поваги до себе та інших, толерантності до культурного різноманіття, до розбіжності поглядів і суджень, набуття досвіду та розвитку культури взаємодії і співпраці, ознайомлення з соціальними нормами та їх прийняття, у тому числі через активну участь у житті класу, школи та усвідомлення відповідальності за свої вчинки.*

Система запропонованих завдань на основі *діяльнісного та проблемно-тематичного підходів* до освітнього процесу через пізнання й дослідження навколишнього світу сприяє ефективності процесу формування громадянських компетентностей учнів другого класу.

Кожен вид навчальної діяльності супроводжується докладним описом та переліком орієнтовних навчально-методичних ресурсів для педагогів і батьків, що виконують роль інформаційно-методичного супроводу.

Довідкове видання

**Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності
педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі:
Бібліографічний огляд**

Упорядник:

Рашидова С.С.

Літературний редактор:

Василенко Н. М.

Відповідальні за випуск:

Рашидова С.С.

Електронне видання

Рекомендовано до оприлюднення вченою радою
ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського
Протокол №6 від 27.03.2025 р.

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського
Україна, 04060, м. Київ-60, вул. М. Берлінського, 9
Тел. (044)476-22-14, E-mail: dnpb@i.ua

